

TÓZSA-RIGÓ ATTILA

Újabb források vizsgálata a 16. századi német ajkú polgári közösségek címerhasználatához (Nürnberg–Bécs–Pozsony)

A címert eredeti funkcióján túl elsősorban sajátos közösségi jelképként értelmezhetjük.¹ Ebből következően vizsgálatuk evidens módon nemcsak a szűken értelmezett heraldika, hanem a társadalomtörténet számára is kiemelt jelentőségű. A közösség felé képviselt reprezentációnak ezen erős szimbolikus jelentéstartalmat hordozó eleme a késő középkorban és a kora újkorban a polgárság körében is egyre nagyobb hangsúllyal jelent meg.

A városiasodó közösségek autonómiatörekvése a 12–14. században maga után vonta a polgári címerhasználat kialakulását.² A városok pozícióerősödésével, valamint a városi jognak európai és magyarországi fejlődésével bevett gyakorlattá vált, hogy címert kaptak a városok is. A polgári közösség kollektív címerhasználat mellett egyre inkább elterjedt az egyes polgárok, illetve polgári családok címerhasználat. A polgári címerhasználat a pecsétek szélesebb körben történő alkalmazására vezethető vissza. A ténylegesen címerként (azaz még címeres pecséteként) értelmezhető ábrázolások a 12. századtól terjedtek el. A következő században már nem voltak rendi korlátai a pecsétek és ezzel együtt a címerszerű ábrázolások használatának, azaz a nem nemesi származásúak is használhatták ezeket a hitelesítő eszközöket.³ A polgári címerhasználat korai időszakában az volt a legjellemzőbb gyakorlat, hogy tulajdonjegyét foglaltak címerpajzsba.⁴ Gondolhatunk itt a kereskedők áruvédjegyére, illetve a kézművesek mesterjegyei is hasonló funkcióváltozáson mentek keresztül. Mindezek mellett a házjegyek is a kialakuló családi címerhasználat analógiájaként értelmezhetők.⁵ Bár a házje-

gyeknek a kora újkori németajkú polgári közösségek életében betöltött szerepe kiváló elemzési lehetőségeket kínál a kutatás számára, az általam eddig elemzett források sajnos nem tartalmaznak erre vonatkozó információkat.⁶

Mindazonáltal érdemes vizsgálnunk a kora újkori polgári címerhasználat különböző megnyilvánulási formáit a rendelkezésre álló képi és írott forrásanyag alapján. A megnövekedett mennyiségű és jellegüket, kibocsátási céljukat tekintve egyre inkább differenciálódó kora újkori polgári források számos lehetőséget kínálnak erre. Ezekbe az elemzési lehetőségekbe szeretnék a továbbiakban betekintést nyújtani.

Az elemzés alapját azok a kora újkori polgári forráscsoportok alkotják, amelyek eddigi kutatásaim során látókörmbe kerültek. A címben említett három város közül Nürnberg esetében nyílik mód arra, hogy képi ábrázolásokat vessünk össze írott forrásokkal, nevezetesen nemzetségeknyvek információival. A pozsonyi és a bécsi levéltári anyagban elsősorban végrendeleteket lehet felhasználni a polgári címerhasználat vizsgálatához. A címer és a társadalom viszonya tudományelméleti síkon a heraldika és a társadalomtörténet kapcsolataként képezhető le. Jelen tanulmány ezt a heraldika és a várostörténet kapcsolatára szűkíti. Az ezen megközelítés alapján elemzett dokumentumok kiválasztása tehát szubjektív, a vizsgált források mind idő-, mind térbeli eloszlásukat tekintve adalékinformációkkal szolgálnak a korabeli polgárság címer- és pecséthasználatához.⁷

A tanulmány első részében olyan információk elemzésére kerül sor, amelyek a nürnbergi polgárság címerhasználatába nyújtanak betekintést. A Staatsarchiv Nürnberg, Altbestände, Reichsstadt Nürnberg, Handschriften (Rep. 52a) állaga több olyan nemzetségeknyvet is tartalmaz, amelyekben nagyszámú címerábrázolás található. A 16. század első feléből

¹ A tanulmány alapját képező levéltári kutatásokat egy 2003-as szlovákiai Eötvös József ösztöndíj, egy 2007-es DAAD-ösztöndíj, valamint egy 2008-as Bécsi Collegium Hungaricum (CH/2) ösztöndíj tette lehetővé. A szakirodalmi háttér összegyűjtésében egy 2011-es CH/2 ösztöndíj volt segítségemre.

² *Bascapé, Giacomo C.–Piazzo, Marcello del: Insegne e simboli. Araldica pubblica e privata medievale e moderna.* Róma, 1983. 239.

³ *Ulmenstein, Christian Freiherr von: Über Ursprung und Entstehung des Wappenwesens.* Weimar, 1935. 72.

⁴ *Csorba Csaba: A címer mint önkormányzati (közösségi) jelkép. Honismeret, 27 (1999) 3. sz. 89.*

⁵ *Stutz, Kathrin: Die Hausmarke. Zur Genese eines Rechtsbegriffs. In: Häuser–Namen–Identitäten.* (Hrsg. Czaja, Karin–Signori, Gabriela.) Konstanz, 2009. 31–41. hiv. hely: 31. *Ulmenstein, C.: i. m. 72.*

⁶ A házjegyek vizsgálatához ld. újabban Häuser–Namen–Identitäten. (Hrsg. Czaja, Karin–Signori, Gabriela.) Konstanz, 2009.

⁷ A fentiekből következően a tanulmány nem törekszik – terjedelmét tekintve nem is törekedhet – a kora újkori polgári címerhasználat teljes bemutatására. A tanulmány alapját a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság valamint a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár együttműködésében rendezett *Címer és társadalom a közép- és kora újkorban* c. nemzetközi konferencián (Budapesti Történelmi Múzeum, 2011. január 19.) elhangzott előadás képezi.

elsőként az 1533–1536 között összeállított ún. Haller-könyvet említhetjük. Ez valójában egy, a tekintélyes nürnbergi Haller család birtokában lévő genealógiai feljegyzések alapján összeállított *Geschlechterbuch*, azaz nemzetségekönyv.⁸ A könyv elején egy szépen kidolgozott Porticusban a Haller család akkori fejét, Konrad Hallert ábrázoló portré látható. A képmás alatt a családfő őseinek egyesített címereit (*Ahnenwappen*) ábrázolták. A korszakban már széles körben elterjedt polgári címerhasználatra utal, hogy a négy pajzson 16 címer szerepel. A Haller-portré fölött pedig a Haller-nemzetség, illetve két további tekintélyes nürnbergi család címere látható.⁹ A Haller család címere – szerencsés módon – megtalálható a Szent Sebaldus templom üvegablakain is. Az alábbi ábrán a templom számára jelentős alapítványt tevő családról elnevezett Haller-ablak egy részletét láthatjuk.¹⁰

1. kép. A Haller nemzetség címere a nürnbergi Szent Sebaldus templom Haller-ablakán¹¹

A Haller-könyvben megjelenő ábrázolással összevetve jelentős különbség fedezhető fel, ugyanis a nővé meztelen nőalak a könyvben ábrázolt címeren nem szerepel. A nemzetségkönyvben a Halleré mellett látható két másik címer közül az egyik azé a Schlewitzer családe, amelynek képviselői magyar

kereskedőkkel is kapcsolatban voltak.¹² A címer két harántosztással és egy hasítással létrehozott három mezőjében egy-egy lilium látható.¹³ A Haller-könyvben minden bemutatott családnak egy-egy nagyobb egységet szántak, amelyek elején (legtöbbször) női címereket közölnek, majd utána következnek kronológiai sorrendben a családtagok házasságai, illetve a gyermekek felsorolása. A genealógiai információk mellett sok esetben megjelenik azon családok címere, amelyekkel a házasság útján kapcsolatba lépett a bemutatott nemzetség. Hasonlóképpen közlik néhány esetben a címerváltozásokat is, ily módon képileg is megjelenítve az egyes családok között létesült társadalmi köteléket. Magának a Haller-nemzetségnek esetleges címerváltozatai azonban nem fordulnak elő, így a *Geschlechterbuch* nem ad magyarázatot a két címerábrázolás közötti eltérésre.

A Nürnbergi Állami Levéltár kéziratgyűjteménye a Haller-könyvön kívül még számos nemzetség-leírást tartalmaz, többek között „Verzeichnis etlicher erbare Geschlecht”¹⁴, vagy „Verzeichnis etlicher alter Geschlecht”¹⁵ összefoglaló megnevezésekkel. Ezen forrásokban gyakran szerepelnek címerábrázolások, azonban ezek inkább csak sematikus, elnagyolt rajzok. Ezek a leírások túlnyomórészt a vagyon és a lebonyolított kereskedelmi forgalom tekintetében egyre inkább a patriciátus mellé, vagy sok esetben vagyoni tekintetben inkább a patriciátus fölé emelkedő nürnbergi második rend tekintélyes családjairól közölnek genealógiai információkat.¹⁶ A nagy volumenű forgalmat lebonyolító és a korszakban egyre nagyobb vagyont felhalmozó kereskedőcsaládok tartoztak a második rendbe.

Az ún. „régí nemzetségek”¹⁷ magasabb társadalmi rangjának egyfajta szimbolikus megnyilvánulásaként is értelmezhetjük, hogy az ide sorolt családok nemzetségkönyvét – ellentétben a második rendével – jól kidolgozott címerábrázolások díszítik. A vizsgált gyűjtemény 213-as számú iratcsomója tartalmazza ezeknek a nemzetségeknek a bemutatását rövid történeti leírással, valamint azon családtagok felsorolásával, akik

⁸ Nürnberger Geschlechterbuch, sog. Hallerbuch, angelegt durch Konrad Haller den Älteren 1533–1536. Mit Wappen von Nikolaus Stör, Hieronymus Beheim, Hans Plattner, Georg Pencz und Armas Kyrspach; Porträts etc. (von Hieronymus Spalter). (http://www.gda.bayern.de/findmittel/pdf/stanu_52a_001_2008.pdf. Letöltés ideje: 2012. aug. 29.) Staatsarchiv Nürnberg, Rep. 52a. Nr. 211.

⁹ Egy 2007-es DAAD kutatói ösztöndíj keretében volt alkalmam tanulmányozni a nemzetségkönyvet, azonban sajnos csak mikrofilmen, amelyről nem lehetett jó minőségű másolatot készíteni. Staatsarchiv Nürnberg: Mikrofilmszám S 3398.

¹⁰ A Hallerekhez legújabbban *Fleischmann, Peter*: Rat und Patriziat in Nürnberg. Die Herrschaft der Ratsgeschlechter in der Reichstadt Nürnberg vom 13. bis zum 18. Jahrhundert. Neustadt an der Aisch, 2008. (Nürnberger Forschungen 31.) 2. k. 498–544. Magyar vonatkozású kutatásokhoz *Szabó András Péter*: A magyar Hallerek nemzetségkönyve – egy különleges forrás társadalomtörténeti háttere. *Századok*, 142 (2008) 897–942.

¹¹ Kép forrása: *Peter, Bernhard–Ramsauer, Gernot–Hoffmann, Alex*: Galerie. Photos schöner alter Wappen. Nr. 1393 Nürnberg (Mittelfranken). <http://www.dr-bernhard-peter.de/Heraldik/Galerien2/galerie1393.htm>. Letöltés ideje: 2011. máj. 20.

¹² A Schlewitzerek és a későbbiekben tárgyalt Prünsterek magyarországi kapcsolataihoz bővebben *Tóza-Rigó Attila*: A pozsonyi gazdasági elit nürnbergi kapcsolatai a 16. században. *Urbs Magyar Várostitörténeti Évkönyv*, 3 (2008) 369–386. hiv. hely: 379–380.

¹³ Staatsarchiv Nürnberg, Rep. 52a. Nr. 211. fol. 1v.

¹⁴ Staatsarchiv Nürnberg, Rep. 52a. Nr. 23. fol. 790r. Mikrofilmszám: S 3396.

¹⁵ Staatsarchiv Nürnberg, Rep. 52a. Nr. 23. fol. 1019r.

¹⁶ Michel Diefenbacher mutatott rá arra, hogy éppen a második rend képviselői voltak azok, akik megalapozták Nürnberg gazdasági növekedését a 16. század második felében. Továbbá elsősorban ennek a rétegnek volt köszönhető, hogy a hagyományosan kialakított nürnbergi kereskedelmi hálózatot jelentős mértékben kiterjesztették és bővítették keleti irányban. A második rend reprezentációs törekvései nagyon erősen a patriciátus reprezentációs normáit követték, ez a normakövetés megnyilvánult a családok címerhasználatában is. *Diefenbacher, Michael*: Handel im Wandel: Die Handels- und Wirtschaftsmetropole Nürnberg in der frühen Neuzeit (1550–1630). In: Stadt und Handel. (Szerk. Kirchgässner, Bernhard) Sigmaringen, 1995. (Veröffentlichungen des Südwestdeutschen Arbeitskreises für Stadtgeschichtsforschung 22. k.) 63–81. hiv. hely: 79–80.

¹⁷ A polgárok besorolásánál a tanácsban részt vevő tekintélyes nemzetségeket három alcsoportra osztották, aszerint, hogy az illető család milyen régen tartozik az adott rendhez. Ennek alapján különítették el a tanácsstagokat adó nemzetségek között „alte”, „neue” és „erst zugelassene” nemzetségeket.

bekerültek a tanácsba.¹⁸ Minden szakasz első oldalát egy patríciust előkelő öltözetben ábrázoló emberi alak díszíti, az emberi alak lábához támasztva pedig az illető család címerpajzsa látható. A későbbiekben utalást tesznek egy rézmetszet-sorozatra „Geschlecht Buch deß heiligen Reichs Stat Nürnberg” címmel, ahonnan a címerábrázolások származnak.¹⁹

Bár itt csak a hivatkozás olvasható, maguk az ábrázolások érdekes módon a Nürnbergi Városi Levéltárban található. Utóbbi levéltár E1 jelzetű állománya szintén igen értékes genealógiai gyűjteményt tartalmaz. Ezek elemzése során volt alkalmam tanulmányozni a Nürnbergi Állami Levéltár anyagában említett metszetek színezett változatát. A továbbiakban ezek közül az ábrázolások közül kerül bemutatásra a Prünsterer család címere.²⁰ A genealógiai gyűjteményben szereplő családok és címerek közül azért esett erre a nemzetségre a választás, mert a Hallerekhez hasonlóan itt is abban a szerencsés – még ha nem is kivételes – helyzetben vagyunk, hogy a család címerének ábrázolása levéltári anyagban, valamint épületen is fennmaradt.

2. kép A Prünsterer család címere a Stadtarchiv Nürnberg E1/1331 jelzetű nemzetségekönyvben²¹

3. kép. A Prünsterer család címere, részlet

Amint az a fenti ábrákon látható, a család címere egy vörössel és feketével hasított tárcsapajzs sarkos pólyával, vagy – Nagy Iván elnevezése szerint – háromfogú gerendával. A címer érdekessége a heraldikai szabályoktól eltérő térbeli ábrázolás. A pajzsra látható még egy csőrűsík, illetve a polgári címerekre jellemző tekercs, valamint egy karpáncélos kar, mely egy vörös/sárga égő fáklyát tart egyenesen. A pajzs mindkét mezeje damaszkolt. A Siebmacher-féle címeres könyv két kötetében is szerepel a család címere.²²

4. kép. A Prünstererek címere Siebmacher címeres könyvében²³

A nemesi származású Prünstererek („geadelt unnd [...] zu einem geschlecht der Statt Nürnberg erhaben werden”) lovagi ágáról már a 12. század végéről is van tudomásunk.²⁴ Két águk a Schwabach környéki Prünstból, illetve Kammersteinből származott. Nürnbergbe a 14. század első éveiben költöztek be, s először 1358-ból értesülünk arról, hogy egy Prünsterer polgárjogot kapott. Az írott források alapján nem tisztázott, hogy a 16. században Magyarország felé is kereskedő család melyik ágra vezethető vissza. A család a Szent Egyed templom környékén telepedett le.²⁵ Az általuk végzett kiterjedt kegyes tevékenység nyilván emelte a nemzetség tekintélyét, hiszen a családi reprezentáció eme formájának egyik nem titkolt célja volt a család emlékének fenntartása, egy nemzetségekönyvben szereplő kifejezéssel: „da ire gedachtnus noch zu sehen”.²⁶ A család emlékének a közösség kollektív memóriájában történő megőrzéséhez járultak hozzá a templomokban

¹⁸ Nürnbergisches Geschlechter- und Wappenbuch des Christoph Derrer, angelegt 1620. Staatsarchiv Nürnberg, Rep. 52a. Nr. 213. fol. 1r. Mikrofilmszám: S 3405–3406.

¹⁹ Staatsarchiv Nürnberg, Rep. 52a. Nr. 228. fol. 1r. Mikrofilmszám: S 1178.

²⁰ Egy 1552-ben összeállított nemzetségekönyv félreértésre adhat okot a család 16. századi státuszát illetően. A Prünstererek ugyanis az alábbi fejezetcím alatt szerepelnek: „alten erbarn geschlecht [...] des innern Raths”, ezek szerint tehát a belső tanács körét alkotó patríciusok közé emelkedtek volna. A könyv címében azonban csak az „alten Erbarbarn geschlecht” kifejezés szerepel. A patrícius kaszt zártága, illetve az a tény, hogy az említett fejezetben a Prünsterer név mellett csak nem patrícius származású családok fordulnak elő, arra enged következtetni, hogy a könyv címének kell hinnünk, s a fejezetcím valószínűleg csak elírás, s a kérdéses család megmaradt a külső tanácsot alkotó régi nemzetségek körében. Staatsarchiv Nürnberg, Rep. 52a. Nr. 217. fol. 1, fol. 83. Mikrofilmszám S 3406. Mindezt megerősíti egy 1610-es nemzetségekönyv. Staatsarchiv Nürnberg, Rep. 52a. Nr. 228 fol. 75r. Mikrofilmszám S 1178.

²¹ Stadtarchiv Nürnberg (StadtAN) E1/1331 Nr. 1. fol. 195.

²² Jäger-Gunstenau, Hanns: General-Index zu den Siebmacher'schen Wappenbüchern 1605–1967. Graz, 1984. 92., 27–28.

²³ Forrás: http://wapeda.mobi/de/Datei:Pr%C3%BCnsterer_Siebmacher_158_-_1703_-_Patrizier_N%C3%BCrberg.jpg. Letöltés ideje: 2011. aug. 1.

²⁴ Az egyik nemzetségekönyv megemlíti, hogy a család a nürnbergi polgárokkal közösen támogatta IV. Henrik császárt svábföldi hadjáratában. Staatsarchiv Nürnberg, Rep. 52a. Nr. 213. fol. 279r. Mikrofilmszám S 3406.

²⁵ Staatsarchiv Nürnberg, Rep. 52a. Nr. 30. fol. 1221v. Mikrofilmszám S 3397. A 15. században jelentős státuszbeli emelkedésnek vagyunk tanúi, amelyet több előnyös házasság útján érnek el. A század első felében a patrícius Stromerekkel kerülnek ily módon kapcsolatban, majd az 1450-es években a Haller-könyvben található adat szerint az egyik Imhof Prünsterer lányt vett feleségül. Staatsarchiv Nürnberg, Rep. 52a. Nr. 211. fol. 97r, 340v. Mikrofilmszám S 3405. A jogi doktorátust megszerzett Ulrich Prünstererrel a prünsti ág az 1500-as évek elején kihal. Staatsarchiv Nürnberg, Rep. 52a. Nr. 213. fol. 279r. Mikrofilmszám S 3406.

²⁶ A család számos alapítványt tett a város és a bambergi püspökség templomai és kolostorai számára. Többek között a Szent Sebaldu

elhelyezett halotti pajzsok, másképp „*Totenschilder*.” A halotti pajzsok esetében a nemzetségekönnyvből vett fenti idézet mintegy manifesztálódik, hiszen ezek a templomokban elhelyezett pajzsok valóban láthatóvá tették a közösség számára az illető nemzetség vagy család emlékezetét. Számos ilyen halotti pajzs látható ma is, többek között a nürnbergi Szent Egyed templomban. A Prünstererek halotti pajzsa érdekes módon viszont nem itt, hanem Prünst kisvárosának templomában volt látható, napjainkban a nürnbergi Germanisches Nationalmuseumban tekinthető meg. Ezen a *totenschilder* ugyanaz a pajzs szerepel, amit a nürnbergi nemzetségekönnyben is közölnek. A Nürnbergbe betelepülő család tehát a prünsti ág címerét vette át. Ezt támasztja alá az egyik nemzetségekönny megjegyzése is, mely szerint a kammersteini ág címere egy harántpólyával ellátott pajzs volt.²⁷ Ily módon tehát a címerek elemzésével, ha kis mértékben is, de hozzájárulhatunk az illető család genealógiai viszonyainak tisztázásához.²⁸

A továbbiakban merőben más jellegű forráscsoportok címertörténeti szempontú elemzésére kerül sor. A kérdéses forráscsoport a kora újkori polgári végrendeletek, amik mind kvalitatív, mind kvantitatív mutatóikat tekintve nagymértékben különböznek az eddig említett nemzetségekönnyvektől. A tanulmány második része azt vizsgálja, hogy a 16. századi pozsonyi és bécsi végrendeletek információs bázisa milyen lehetőségeket kínál a polgári címerhasználat, illetve azzal szoros összefüggésben a pecséthasználat elemzéséhez. A vizsgálat alapját 1529–1557 között született 389 pozsonyi, valamint 1577 és 1584 között lejegyzett közel harminc bécsi testamentum képezi.²⁹

A végrendeletek esetében a címerek vagy címerrel ellátott tárgyak említésének két típusát különíthetjük el. Egyrészt a késő középkortól a városi lakosság felső, majd fokozatosan a középső rétegénél egyre szélesebb körben elterjedt a pecséthasználat a végrendeletek hitelesítése céljából. A hitelesítő funkciót ellátó címeres pecsétek mellett egyéb címerrel ellátott tárgyak is megjelentek a végrendeletekben, mint olyan ingóságok, amelyekről az örökgyó rendelkezett.

Azok az egyébként nagyszámú esetek, amelyekben a gyakran címerrel ellátott pecsétek a testamentumot hitelesítő funkciójukban jelennek meg, csak szűk elemzési lehetőséget kínálnak számunkra, mivel magukra a pecsétekre, vagy az azokon szereplő címerábrázolásokra nem térnek ki

a dokumentumok. Mind a bécsi, mind a pozsonyi végrendeletekben az esetek többségében a befejező szakaszban megnevezik az esküdteket, megadják a végrendelet keltének és lejegyzésének időpontját, esetleg az azt végző hivatalnok nevét. Az érvényesség végett gyakran megjegyzik, hogy a jelenlevők kézjegyükkel és/vagy pecsétjükkel hitelesítették az okiratot, vagy pontosabb megfogalmazásban, megerősítették annak hitelességét. Érdekeséggéppen megjegyezhető, hogy míg Pozsonyban inkább a *pedtschafft*, vagy *petschier* kifejezéseket használták, addig a bécsi testamentumokban az *Insigl* kifejezés szerepel gyakrabban. Utóbbi forráscsoportban néhány utolsó rendelkezésen látszik a pecsétek helye is, egyiknek az ábrája sem kivehető.

A címerrel díszített tárgyakról tett rendelkezések több információt tartalmaznak. Az ilyen díszítéseknek evidens módon nem csak értéknövelő szerepük volt, hanem fontos reprezentatív funkcióval is bírtak. Ebből a szempontból a tárgyak két alcsoportját különböztethetjük meg. A háztartás mindennapi funkcióit ellátó – emellett ugyancsak erős reprezentatív szerepet betöltő – és címerrel díszített konyhai eszközök (kanalak, poharak, kupák stb.) nyilvánvalóan arra voltak hivatottak, hogy a lakás belső terében reprezentálják az adott család társadalmi státuszát. Ezzel szemben a személyes tárgyak körébe tartozó ékszerek természetesen másfajta reprezentációra voltak alkalmasak.

A pozsonyi anyagban a gyűrű a második leggyakrabban említett ékszertípus (152 tétel). A hatalom és a gazdagság eme szimbóluma elsősorban a korabeli tekintélyes férfiak viseletéhez tartozott. A nemek szerinti megoszlást követve elmondható, hogy a vagyonos férfiak inkább fiaikra, míg a tehetősebb asszonyok szinte kizárólag lányaikra örökölték ezeket a darabokat. Az ékszerek alakja nagyban összefüggött azok funkciójával. A legjellegzetesebb gyűrűtípus a pecsétgyűrű volt (13 említés). Három esetben fordult elő, hogy egy személy két ilyen darabról rendelkezett. Mindhárom a vagyonos felső réteghez tartoztak. A 16. században ezek a darabok a férfiviselet fontos elemei voltak. Különleges funkciójukból eredően nemcsak kedvelt ékszereként vagy státuszszimbólumként szolgáltak, hanem egyben praktikus feladatot is elláttak, amelynek jelentős szerepe volt a korabeli jogi életben.³⁰ A késő középkorra már a legtöbb polgár vagy család rendelkezett pecséttel. Ennek fényében viszont meglepő, hogy a végrendeletek csak ilyen kis csoportja említi ezt az ékszertípust. Ez valószínűleg arra a szokásra vezethető vissza, hogy a halottal együtt pecsétjét is eltemették, nehogy azt más fel tudja használni.³¹ Az pecsétgyűrűk örökösői között Pozsonyban csak férfiakat találunk. A legtöbb esetben az örökgyó fia, annak hiányában fivére, ritkábban férfi barátja örökölt ilyen darabokat. Amint azt láthattuk, a pecsétgyűrűk nemcsak mint a végrendeletek tárgyai jelentek meg,

templomot és az ispotályt említik a források. Staatsarchiv Nürnberg, Rep. 52a. Nr. 213. fol 279r. Mikrofilmszám S 3406.

²⁷ Staatsarchiv Nürnberg, Rep. 52a. Nr. 30. fol. 1222r.

²⁸ A család rangjáról csak egy tisztség szolgálati adalékinformációval: Steffan öccse, Hieronimus Prünsterer 1566-ban Ferdinand *pfennigmaistere* lett. StadtAN E1/1331 Nr. 1. A család tagjai folyamatosan részt vettek a nürnbergi nagytanácsban, s nevük mellett általában a kereskedő kitétel szerepelt. A család több tagjánál is bekövetkező csőd, illetve az a tény, hogy a század vége felé megalakított kereskedőtársulás, a *Handelsvorstand* tagjai között nem szerepel Prünsterer, azt sejteti, hogy a család tagjai egyre nehezebben tudtak helytállni a kereskedelemben.

²⁹ A pozsonyi forráscsoport: Archiv mesta Bratislavy (Pozsony), Magistrát mesta Bratislavy (AMB MmB) Protocollum Testamentorum (PT) II. 4 n 2. A bécsi testamentumok feltalálási helye: Wiener Stadt- und Landesarchiv (WStLA) Alte Zivil Justiz (AZJ). Testamente 1548–1783. 1.2.3.1 A1.

³⁰ *Petschacher, Rebekka–Wanzenböck, Gudrun*: Bürgerliche Alltagskultur im Spiegel Wiener Testamente (1593–1630). Diplomarbeit zur Erlangung des Magistergrades der Philosophie Wien, 1993. 114.

³¹ *Szende Katalin*: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Bp., 2004. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 32. MTA Történettudományi Intézete.) 139.

hanem egyben a testamentumok gyakorlati megvalósulásának is fontos részei is voltak.

A gyűrű értékét leginkább az emelte, ha drágakövet foglaltak bele. Pozsonyban többször említenek gemmákat.³² Az ilyen díszítési eljárás során különböző figurális ábrákat hoztak létre a gyűrű vagy a kő felületén. A gemmáknak két nagy csoportját különböztetjük meg: a kámeák (*Gamahe/Gamaha*) esetében a figura kiemelkedik a drágakő síkjából, tehát egy domború ábrázolási módról van szó, míg az intagliók készítésekor az ábrát belevésik az anyagba. A tárgyalt testamentumokban hét esetben fordult elő ilyen díszítési mód. Ezek közül kettőnél kámeáról beszélhetünk. A fennmaradó öt esetben nagy valószínűséggel intagliót említenek (a „versetzt darein” vagy a „darein geschnitten” kifejezéssel jelölik).³³ A pozsonyi politikai elit egyik kiemelkedő tagja, Blasi Beham 1548-as végrendeletében külön kiemeli, hogy pecsétgyűrűjébe egy olyan követ foglaltatott bele, amelybe saját címerét vésette.³⁴ A címerről sajnos nem szerepel leírás.³⁵

A vizsgált bécsi végrendeletek végén minden esetben szerepel a pecséttel történő megerősítés. Arányában a testálók nagyobb gyakorisággal rendelkeznek címeres tárgyakkal. Négy ilyen testamentum említhető az elemzett huszonnyolcból. Kiemelhető Augustin Grapler vászonkereskedő végrendelete, amelyben egyik fiára hagyja arany pecsétgyűrűjét, s meghagyja feleségének, hogy ennek fejében másik fiának is készítsenek egy hasonló darabot. Azt is kiköti Grapler, hogy amennyiben a fiúk nagykorúságuk előtt meghalának, úgy felesége vegyen magához minden ingóságot, a rokonoknak fizessen ki 300 forintot, de a gyűrű(ke)t ne adja ki nekik.³⁶ Nyilvánvaló tehát, hogy a pecsétgyűrűt személyhez, illetve a szűk családhoz kötötte a korabeli polgári gondolkodás. A vizsgált végrendeletekben egy-egy esetben említenek még pecsétgyűrűt, illetve pecsétet. Sebastian Weiler felesége pedig 1582-es utolsó rendelkezésében előző férjétől, Leopold Vorstertől származó személyes ingóságok között egy olyan ezüst poharat hagy első férjétől származó fiára, amelyen érdekes módon az asszony sógorának a címere látható.³⁷

A gyűrűk mellett említhetők még a címerrel díszített ivóedények. A pozsonyi végrendeletekben a *pohár* és annak változatai (*Becher, Pecher, scýphus, Pecherlein, Pecherle, pocula, Schinpecher, Makölel, Magöl pecher*) képezik a leggyakrabban előforduló csoportot. Ezek közül a legkisebb számban előforduló változat a *Makölel, Magöl pecher*, vagy *Makel pecher*

kifejezésekkel jelölt típus (hét előfordulás). A *Makel* előtagból arra következtethetünk, hogy ezekben az esetekben valószínűleg az úrmértéket hitelesítő gravírozott jeggyel, vagy bélyeggel ellátott poharakról van szó. A Grimmnél szereplő magyarázat szerint a *Makel* kifejezés a latin *nota* (jegy, bélyeg) szóra vezethető vissza.³⁸ Felmerülhet még, hogy az említett előtag a tulajdonos címerével, vagy a család jelvényével ellátott pohárra utal. Ezek hangsúlyozására általában a „mit eigenem zaichen”, vagy „mit mainem zaichen” kifejezések szolgáltak.

A vagyoni és a politikai elit tagja Paul Klingenschmid felesége, Catharina asszony lányaira hagyott végrendeletében egy-egy ezüstpoharat. Az egyikben két szarv („darin zwei hörner”), míg a másikban egy patkó („darin ein huf eysen”) alak volt belegravírozva. A két díszítőelem valószínűleg gravírozott címer részei lehetett, erre utal, hogy mindkét alak kedvelt eleme volt a korabeli polgári címereknek.³⁹ A kiemelkedő vagyonú kereskedő-értelmiségi, Sebastian Eisenreich összesen hét aranyozott kupát említ testamentumában, ezek között találunk olyat, amelyet egy kék pajzsos emberi alak díszített („ein silbrin ubergoldt khopf mit ai[ne]m mandl das ein plauben shilt hat”).⁴⁰ Elképzelhető, hogy a kék színű pajzs a család, vagy maga Eisenreich jelvénye volt, mivel egy másik kupáján is előfordul díszítő elemként („ein silbrin verguldt khopf im lid inwendig ain plaube shiltin mit D. P.”).⁴¹ Látható tehát, hogy a címereknek a mindennapi tárgyakon történő egyre gyakoribb megjelenése a reprezentáció egy merőben más formáját tette lehetővé, mint a nürnbergi példánál tapasztalt üvegablakok. Bár a pozsonyi és a bécsi anyagban megjelenő tárgycsoport(ok) jóval szűkebb körben szolgálták elégtették ki ezt az igényt, mégis bizonyos tekintetben a polgári

³⁸ Grimm, Jacob–Grimm, Wilhelm: Deutsches Wörterbuch. 6. k. Leipzig, 1885. 1488.

³⁹ AMB MmB PT II. 4 n 2 fol. 218v.

⁴⁰ AMB MmB PT II. 4 n 2 fol. 212r.

⁴¹ AMB MmB PT II. 4 n 2 fol. 211v–212r. Sajnos a D. P. betűk jelentését nem sikerült közelebbről azonosítani. Holl szerint az ehhez hasonló jelzések családjegyek voltak, amelyek a kereskedőknél, vagyosabb polgároknál címert pótló funkciót láttak el. *Holl Imre*: Középkori városi élet – Hiteles borkímérő edények. *Archeológiai Értesítő*, 119 (1992) 43–55. hiv. hely: 43. Ugyancsak emberi alak volt látható a vagyonos gazdapolgár, Margaretha Rurnshopfin kupáján, és a kiemelkedő vagyonról rendelkező seborvos, Leopold Seidenschwanz hasonló ivóedényén. Az előbbin egy alabárdot („silber ubergoldt mit lid, drauf ein Mandl mit einer faust hamer”), az utóbbin pedig egy kardot tartott a figura („köpfl innen und aufwendig verguldt darauf steet ein mandl mit einem schwerdt”). AMB MmB PT II. 4 n 2 fol. 203r. AMB MmB PT II. fol. 317r. Elképzelhető, hogy ezek a darabok az ún. *Willkommpokale* típusok funkcióját töltötték be. Ezeket másként *Figurenpokalék*knak is nevezték, amely arra utalt, hogy a kupa vagy a tulajdonos családjának címerfiguráját formázta, vagy a család címere, jelképe volt az anyagába gravírozva. A *Willkommpokale* kifejezés pedig onnan ered, hogy a házba lépő vendégnek ezekből a kupákból kellett innia a család tiszteletére. *Petschacher, R.–Wanzenböck, G.*: i. m. 102. A kardot tartó figura olvasható *draufkifejezés*ből, valószínűsíthető, hogy az említett figurákat nem a kupa oldalába vésték bele, hanem azok minden bizonnyal a serleg fedelén voltak kialakítva, máskülönben az *inwendig*, vagy *auswendig* kifejezést használták volna, ahogy arra az Eisenreichnél említett darabnál már láttunk példát, vagy még az *auf dem lid* kifejezés merült föl azokban az esetekben, amikor a díszítő elem a szegélyen helyezkedett el.

³² A reneszánsz idején jöttek divatba az antik gemmákkal díszített gyűrűk. A 15–16. század fordulóján már arra is volt példa, hogy ezek az ékszerek a pecsétgyűrűket helyettesítették. Sopronban már a 15. század utolsó évtizedeiben is használtak gemmákkal ellátott gyűrűket végrendeletek hitelesítésére is. *Tompos Ernő*: Soproniak középkori pecsétjei. *Soproni Szemle*, 27 (1973) 290., ill. 305.

³³ A kora újkorban ismerünk soproni polgárok körében olyan példát, amikor meglévő címerpecsétjük helyett gemmával díszített gyűrűjüket használták hitelesítés végett. *Tompos E*: i. m. 290.

³⁴ Mind az öt intagliós gyűrű Beham testamentumában szerepel.

³⁵ A korabeli gyűrűk díszítési módjaihoz bővebben *Tözsa-Rigó Attila*: „Perl und stain”. Értéknövelő díszítések a kora újkori pozsonyi polgárság ékszeriben. *Gesta, Miskolci Történelmi Folyóirat*, 7 (2007) 5–13.

³⁶ WStLA AZJ Testamente 1548–1783. 1.2.3.1 A1 Nr. 732. 1r.

³⁷ WStLA AZJ Testamente 1548–1783. 1.2.3.1 A1 Nr. 1172. 2r

öntudat kifinomultabb kifejeződési formájának tekinthetjük ezeket a reprezentációs megnyilvánulásokat.

Az itt ismertett adalékinformációkból is kiderült, hogy a társadalomtörténet és a címertan érintkezési területéről merített adatok mindkét diszciplína eredményeihez

hozzájárulnak, illetve arra is rávilágítanak, hogy a késő középkori és a kora újkori németajkú polgárság írott és képi forrásai között számos olyan információ feltárható még, amely az említett érintkezési területet gazdagíthatják.

A Vajay Szabolcs könyvtár

Az 1944 után Argentínában, Franciaországban és Svájcban élő történész, genealógus és heraldikus, Vajay Szabolcs (1921-2010) szakmai hagyatéka a Károlyi József Alapítványhoz került megőrzésre.

A fehérvárcsurgói Károlyi-kastélyban elhelyezett hagyaték két részből áll: a mintegy 6000 kötetes könyvgyűjteményből – melynek a díszkönyvtár-terem ad otthont –, valamint Vajay Szabolcs teljes személyes hagyatékából (levelezés, anyaggyűjtés, fogalmazványok).

A könyvtár történelmi, genealógiai és heraldikai tárgyú műveket tartalmaz, főként magyar, angol, német és francia, kisebb számban olasz, spanyol és más nyelveken. A történelmi anyag hangsúlyos részterületei:

- magyar történelem (különösen a kezdetektől 1686-ig; valamint 1848/49)
- magyar helytörténet
- Erdély története
- magyar történelmi személyek életrajzai, emlékiratai, naplói
- a korona és koronázás kérdése (magyar és európai)

A magyar viszonylatban egyedülálló genealógiai és heraldikai gyűjtemény legjelentősebb területei:

- magyar genealógia (családok és vármegyék szerint)
- az európai országok genealógiája, különös tekintettel a francia nemességre
- európai heraldika
- magyar és európai periodikák és konferencia-kiadványok

A könyvek többségét még Vajay Szabolcs életében elegáns kötéssel és *ex libris*-szel látták el. A könyvtárban internet-használatra és fénymásolásra nyílik lehetőség. A könyvtárat Vajay Szabolcs 40 fiókot kitevő cédulakatalógusai egészítik ki, melyekben magyar családokra, illetve nemesítésekre és címeradományozásokra vonatkozó információkat kereshet az olvasó.

A hagyaték személyes része Vajay Szabolcs (többségében genealógiai tárgyú) levelezését, intézményekkel (például UNESCO, Máltai Lovagrend, Johannita Lovagrend, egyesületek és társaságok) kapcsolatos dokumentációit és iratait, valamint műveinek vázlatait és a hozzájuk kapcsolódó anyaggyűjtést tartalmazza.

A hagyaték rendszerezése és feltárása jelenleg is zajlik. Kutatók engedéllyel látogathatják a gyűjteményt, melyet a kutatók életrajzában, valamint a kutatás területének és céljának ismeretében személyes egyeztetés után a Károlyi József Alapítvány állít ki. Az érdeklődők a kutatás ideje alatt a kastélyszállóban nyerhetnek elhelyezést.

Érdeklődni Károlyi Angelicánál vagy Laki Xéninánál lehet:

E-mail: kastely@karolyi.org.hu; laki.xenia@karolyi.org.hu

Tel.: 00 36 21 311 04 00